

AZ IGEKÉPZŐK GYAKORISÁGI ADATAI NAGY LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉBEN

Vass László

A képzők rendszere minden nyelvtanban fontos helyet kap, de a képzők viselkedését, a nyelvi rendszerben játszott szerepét, felosztásának szempontjait, egyáltalán a képző definitív jegyeit máig sem sikerült megnyugtatóan tisztázni.¹ Sok bizonytalanság tapasztalható a képzők stilisztikai szerepének megítélésében is. A képzők stílusvizsgálatában, egy-egy író, írásmű képzőhasználatbeli sajátosságainak jellemzésében a matematikai (statisztikai) módszerek elterjedése sem hozott eddig számottevő eredményt.

1. Dolgozatom egy szélesebb — Nagy László költészetének nyelvi sajátosságait vizsgáló — nyelvészeti-stilisztikai elemzés részeként csupán a jelzett problémakör egyes kérdéseinek megoldásához járulhat hozzá. Egyfelől a képzők stílusvizsgálati szempontjainak az eddigieknél tágabb összefüggésrendszerben való értelmezésével, másfelől a költő képzőhasználatára jellemző néhány vonás adatolásával. A feladat első felének elvégzéséhez TÖRÖK GÁBOR műveiből merítettem a legtöbb ötletet.²

A képzők stílusminősítésének bizonytalansága — a grammatikai nehézségeken túl — abból adódik, hogy a hazai kutatások inkább csak a megszokottól eltérő képzésmódok, a „hapax legomenon”-szerű alakulatok vizsgálatára irányultak, s ugyanakkor alig vagy egyáltalán nem számoltak a képzőhasználatnak a „(...) kontextus és a szituáció tényezőivel szemben tanúsított eltérő viselkedésével”.³ Azaz, jóformán csak az egyéni származékok mikrostilisztikai elemzésére terjedtek ki.⁴ E két szempont, vagyis a közismert képzések és a kontextuális összefüggések vizsgálatának elhanyagolása minden valószínűség szerint azzal magyarázható, hogy a képzők a műalkotás rejtettebb hatótényezői közé tartoznak, s csak bizonyos, nehezen kielemezhető részinformációkat képviselnek a mű komplex jelentésszerkezetében. Ám kétségtelenül képviselnek. S a nyelv és a téma egységeként felfogott stílusvizsgálat⁵ számára nemcsak az újszerű, hanem a megszokott, közismert képzésmódok és derivátumok is.

Erre a szófajvizsgálatok is felhívják a figyelmet. Tanulságos továbbá, hogy SZABÓ ZOLTÁN — József Attila Favágó c. költeményét elemezve — különösen nagy jelentőséget tulajdonít az igéknek, elsődleges fogalmi jelentésükön túl nyelvtani jelentésüknek is: „Ez a látszatra jelentéktelen nyelvtani jelentés a tartalom közlésével szintén összefüggésbe hozható.”⁶ A Favágó igéinek közel 60%-a derivátum, s ezekben a szóban forgó jelentéselemeket részben képzők fejezik ki: „Úgy is mondhatnánk, hogy másodlagosan, egy külön, rejtett információként ugyanazt a tartalmat közlik, mint amit elsődlegesen az igék és a többi szó fogalmi jelentése jelöl.”⁷

A képzőknek a műegész jelentésében betöltött szerepe nagyobb korpusz feldolgozásával meggyőzőbben igazolható. A ciklusokra, kötetekre vagy éppenséggel

az egész életműre kiterjedő vizsgálat ugyanis lehetővé teszi a tematikai szinten releváns oppozíciók és a képzőhasználat összefüggéseinek objektívabb elemzését s a képzőhasználatban (ettől a kapcsolatrendszerrel függően) jelentkező kisebb-nagyobb változások regisztrálását is. A képzők szignifikáns eltérései az átlagostól pedig hír- és stílusértékűek.

A rejtett információk egzakt kimutatásának feltétele a vizsgált anyag kvantifikálása; felderítéséhez viszont szükség van még a mennyiségi mutatók rendszerének körültekintő és sokoldalú elemzésére is. E kettős követelmény kielégítésére jelenleg a következő — kísérleti jellegű — módszer látszik alkalmasnak:

(1) A vizsgálatot az egyes képzésmódok és képző(fajtá)k morfoszemantikai és szintaktikai elemzésével⁸ kell kezdeni. Az elemzés fő feladata: a képzők morfoszemantikailag releváns jegyeinek megállapítása és ennek megfelelő osztályozása.⁹ (2) Ezután a képzők gyakorisági adatait és átlagmutatóit kell meghatározni, mégpedig: az életmű egészére. (3) Ezek ismeretében kerülhet sor a kisebb egységek (kötetek, ciklusok, versek) relatív gyakorisági értékeinek, vagyis a szóképzés frekvenciamutatóinak felvételére és aritmo-szemantikai értékelésükre, illetőleg a különböző méretű egységek (versek, hosszú versek stb.) tematikai-stilisztikai szintű minőségeinek s e minőségek változásainak mértékegységekkel való megközelítésére. S végül (4) a grammatikai és az irodalmi elemzés eredményeinek egybevetésével lehetővé válhat a költő képzőhasználatának egyénítése, s választ kaphatunk a képzők makro- és mikro-kontextusbeli szerepjátszásának mibenlétére is.

A felvázolt (de csak módszertani okok miatt elkülönített) feladatokból itt csupán a második eredményeinek ismertetésére vállalkozom, tehát a képzők — közülük is csak az igeképzők — gyakorisági adatainak közlésére. Közismert azonban, hogy az igeképzők a rendkívül gazdag magyar képzőállomány legtekintélyesebb osztályát alkotják, így a képzőstatisztika terjedelmesebb részének elvégzéséről számolhatok be. Összesen 65 deverbális és denominális igeképző szövegyakoriságát mértem föl.¹⁰ — A folyamatban levő vizsgálatok irányának jelzéséül bemutatom az igék frekvenciadiagramját is.

A vizsgálat terjedelmét nem ilyen vagy olyan megfontolások alapján kiválasztott minta, hanem a Versek és versfordítások c. háromkötetes gyűjtemény (Magvető, Bp. 1978., második, bővített kiadás) első kötetének költeményei adják, leszámítva a Képversek és betűversek c. ciklust, valamint a versprózákat. A feldolgozott anyag tehát teljesnek tekinthető.

A felmérés során a következő alapelveket tartottam szem előtt:

1. A képzett igék és az alapigék elkülönítését, valamint a származékok elemzését a párhuzamos alaki és jelentéstani elemezhetőség követelményének érvényesítésével végeztem el.¹¹

2. A szinkron módszerrel nem elemezhető képzőket nem vettem számításba.

3. A szemantikailag specializálódott származékokat tőszóknak tekintettem, s szintén kizártam a vizsgálatból.

4. Az átmeneti típusok szegmentálhatóságát és besorolhatóságát a szövegösszefüggésben szóegyedenként döntöttem el.

5. A *lobog*, *villog* stb. -féle kötött tömorfémás alakulatokat a rendszerszerű szembenállások (*lobban*, *villan* stb.) miatt származékszóknak tekintettem (annak ellenére, hogy egyes kutatók az efféléket motiválatlan alapszóknak tartják).¹²

6. Csak az úgynevezett elsőfokú képzéseket vettem számításba (tehát figyelmen kívül hagytam pl. a -G képző előfordulásait, a *rezegtet*, *loboghat* stb. -féle származékokban).

A Nagy László életművének egészét (a fenti megszorítással) kitevő 393 versben 51 390 tartalmas szövegszó szerepel. Ez az állomány csak a viszonyszók előfordulásait nem tartalmazza. Az 51 390 szövegszóból az igék száma 10 571: 20,57%; s ez azt jelenti, hogy Nagy László költészetében átlagosan minden ötödik tartalmas szó ige, vagyis egy igére négy más szófajú szövegszó jut.

Az igéken belül a cselekvőnek és a cselekvésnek egymáshoz való viszonya alapján megkülönböztetett igeajták megoszlása (tekintet nélkül képzett vagy képzetlen voltukra) a következő (az első oszlop az igeajták abszolút megoszlását mutatja, a második és a harmadik pedig ezeket az értékeket az összes ige, illetve a szövegszavak százalékában fejezi ki):

		%	%
cselekvő ige:	8 952	84,68	17,41
visszaható ige:	750	7,09	1,45
műveltető ige:	724	6,84	1,40
szenvedő ige:	9	0,08	0,01
ható ige:	136	1,28	0,26
Összesen:	10 571	100,00	20,57

A 10 571 igéből a származéki igék száma 4513: 42,69%. Ez azt jelenti, hogy a költő lírájában átlagosan csaknem minden második ige derivátum.¹³ A származéki igék halmazában a deverbális és a denominális verbumképzők megoszlása így fest (az első oszlop a képzők számát, a második abszolút előfordulásukat, a harmadik pedig relatív gyakoriságukat mutatja a derivátumok százalékában):

1. Deverbális verbumképzők:			%
gyakorító képzők:	25	1232	27,29
mozzanatos pillanatnyi képzők:	6	209	4,63
mozzanatos kezdő képzők:	5	546	12,09
műveltető igék képzői:	6	655	14,51
visszaható igék képzői:	5	372	8,24
szenvedő igék képzője:	1	9	0,19
a ható igék képzője:	1	136	3,10

Összesen:	49	3159	66,99
-----------	----	------	-------

2. Denominális verbumképzők:			%
cselekvő értelmű igéket alkotó képzők:	7	907	20,09
tökéletlen műveltető igékhez			
hasonló igék képzői:	2	69	1,52
álvisszaható igékhez hasonló igék képzői:	7	378	8,37

Összesen:	16	1354	30,01
-----------	----	------	-------

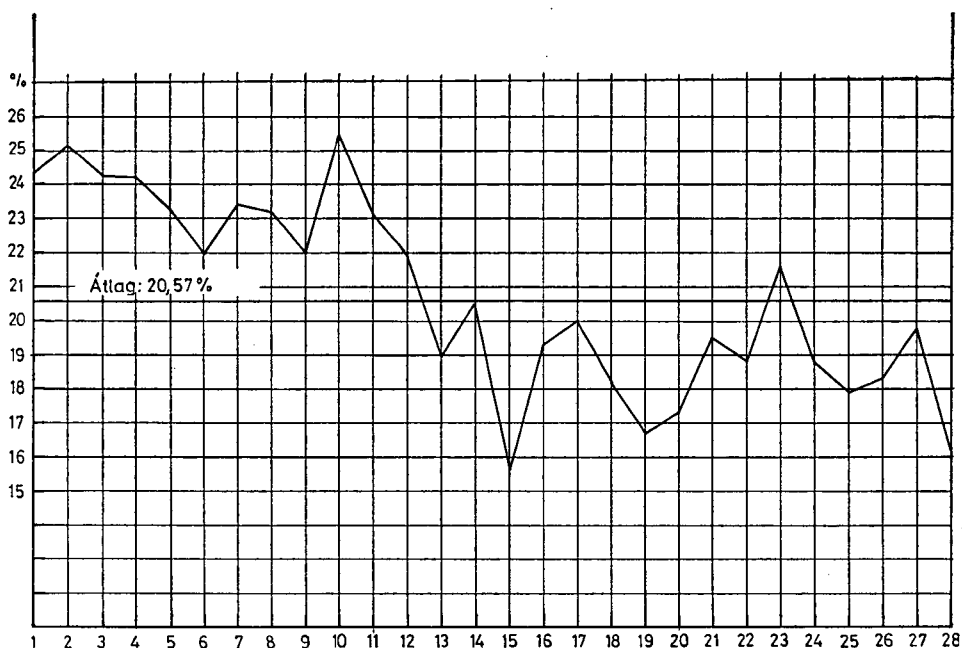
A táblázatokból Nagy László igeképző-használatának főbb karakterisztikái kiolvashatók. Az adatok egymással újabb viszonylatokba állíthatók, s ezek tovább egyéníthetik a költő képzőhasználatát. Erre hivatott az alábbi lista is, mely a 10 legnagyobb szöveggyakoriságú verbumképző abszolút és relatív (az összes igeképző százalékában kifejezett) előfordulásáról tájékoztat (a képzőket egyelemű morfémaszimbólumokkal jelölve):

		%
1. a denominális <i>-L</i> képző (<i>táncol, ível, ködöl</i> stb.):	568	12,58
2. a <i>-G</i> gyakorító képző (<i>ropog, villog, suhog</i> stb.):	516	11,43
3. a mozzanatos kezdő <i>-AD</i> képző (<i>fakad, ernyed, kireped</i> stb.):	366	8,10
4. a denominális <i>-Z</i> képző (<i>besóz, sugárzik, felszalagoz</i> stb.):	330	7,31
5. a műveltető <i>-AT, -TAT</i> képző (<i>dőfet, tiprat, búsultat</i> stb.):	285	6,31
6. a denominális <i>-UL</i> képző (<i>tüzesül, kerekül, búsul</i> stb.):	185	4,09
7. a <i>-GAT</i> gyakorító képző (<i>méreteget, dúdolgat, integet</i> stb.):	176	3,89
8. a deverbális <i>-UL</i> képző (<i>merül, fészül, megépül</i> stb.):	168	3,72
9. a deverbális <i>-ÍT</i> képző (<i>szárit, röpit, csittit</i> stb.):	136	3,01
10. a denominális <i>-ODIK</i> képző (<i>ittasodik, páncélosodik</i> stb.):	120	2,65
Összesen:	2850	63,15

A fentmaradó 36,85%-on mintegy 55 igeképző osztozik.

A gyakorisági lista a meglévő képzőstatisztikákkal való összehasonlításra csábít.¹⁴ Az összehasonlításhoz NEMES ZOLTÁNNAK a köznyelvi átlagot jó közelítéssel tükröző képzőstatisztikája nyújthatja a legszélesebb alapot. Nemes felmérése szerint „Az igeképzők közül a leggyakoribbak a *-z, -l* és *-ít* képzők”.¹⁵ Minthogy azonban a NEMESTŐL s az általam végzett felmérés szempontjai némileg eltérnek egymástól, a pontos egybevetés még további vizsgálatot igényel.

2. Az igék gyakoriságát érdemes közelebbről is szemügyre venni. Mégpedig két okból. Az egyik az, hogy az igék relatív frekvenciaviszonyainak alakulása fontos tényezője lehet az egyéni stílus fejlődésrajzának. Ennek szemléltetésére bemutatom az igéknek a költői életmű egészére vonatkozó frekvenciadiagramját. Az alábbi grafikon abszcisszáján a ciklusok és a hosszú versek vannak feltüntetve kötetbeli (s nagyjából időrendi) sorrendjükben (tehát pl. az 5. sorszám a Gyöngyszoknya c. hosszú verset jelöli); függőleges tengelyén pedig az igék átlagmutatója és frekvenciái szerepelnek:

A frekvenciadiagram határozottan süllyedő tendenciát mutat, vagyis az életműben előre haladva aránylag egyenletesen csökken az igéknek a tartalmas szöveg-szavakhoz viszonyított aránya. Ez igen fontos változás, megbízhatóan azonban csak más frekvenciákkal (a többi szófaj, a képzők stb. mutatóival) együtt, s csak egyéb minőségek együtthatójaként értékelhető.

A másik — messzebbre mutató — ok az, hogy a szófajvizsgálatok eddigi eredményeinek felhasználásával immár egy kisebb névsort lehet összeállítani az igék gyakorisága szerint, s ennek alapján felvilágosítást kaphatunk a magyar líra nyelvi normájának értékére vonatkozóan. Ennek megállapításához ZSILKA TIBOR adatai¹⁶ és SZENDE TAMÁS eredményei¹⁷ megfelelő alapot nyújtanak. Vizsgálataik szerint a következő költők verseiben az igék gyakorisága így alakul¹⁸ (az első oszlop a minta méretét, a második az igék számát mutatja, a harmadik oszlop pedig az igék előfordulását a minta méretéhez viszonyítja):

			%
Cselényi László:	3 729	691	18,53
Juhász Ferenc:	2 525	497	19,68
Tóth Árpád:	22 353	2446	10,943
Juhász Gyula:	17 600	2887	16,403
Szabó Lőrinc:	19 030	3158	16,595
Összesen:	65 237	9679	14,83

Ha ezt a sort kiegészítjük egy XIX. századi költőnk, VAJDA JÁNOS adataival,¹⁹ s hozzávesszük saját felmérésem és számításaim eredményeit is, a következő táblázatot kapjuk²⁰ (az első oszlop a tartalmas szöveg-szavak, a második az igék számát

mutatja, a harmadik pedig az igék arányát a tartalmas szövegszavak százalékában fejezi ki):

			%
Cselényi László:	2 811	691	24,58
Juhász Ferenc:	2 054	497	24,19
Tóth Árpád:	18 468	2 446	13,24
Juhász Gyula:	13 760	2 887	20,98
Szabó Lőrinc:	14 041	3 158	22,49
Részösszeg:	51 131	9 679	18,92
Vajda János:	33 696	7 884	23,39
Részösszeg:	84 830	17 563	20,70
Nagy László:	51 390	10 571	20,57
Összesen:	136 220	28 134	20,65

Látható, hogy a 136 220 tartalmas szövegszó terjedelmű (különböző időkből és költőktől vett) korpusz alapján az igéknek a tartalmas szövegszavakhoz viszonyított aránya: 20,65%. A $20 \pm 1\%$ -os adat jó közelítéssel reprezentálhatja a magyar líra igehasználatát, az igék gyakoriságát költészetünkben. Megerősítéséhez, illetőleg pontosabbá tételéhez azonban még további vizsgálatokra van szükség.

A statisztikai vizsgálatok eredményei: tények. Számszerűségeik azonban nem fedhetik el azt az igazságot, hogy a gyakorisági adatok stilisztikai relevanciáját csak a vizsgált korpusz sajátosságainak egész rendszere hitelesítheti, és viszont: a statisztikai adatok megerősíthetik vagy éppen érvényteleníthetik a jellemzőnek tartott stílusjegyek egyikét-másikát.

Jegyzetek

1. Vö. BERRÁR JOLÁN, Új szempontok és módszerek a szóképzés vizsgálatában. = Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből (1974). pp. 99—124.
2. TÖRÖK GÁBOR, A líra: logika (1968).; Lírai igeüggyvények stilisztikája (1974).; József Attila-kommentárok (1976).; A pecsétek feltörése (1983).
3. TÖRÖK GÁBOR, A líra: logika (1968). p. 11.
4. Vö. FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI, A magyar stilisztika vázlata (1958). pp. 225—231.; J. SOLTÉSZ KATALIN, Babits Mihály költői nyelve (1965). pp. 152—159.; SZABÓ ZOLTÁN, A kalotaszegi nyelvjárás igekepző-rendszere. = NytudÉrt. 48. sz. (1965); KISS JENŐ, A rábaközi Mihályi igekepzői. = NytudÉrt. 69. sz. (1970).; BAKOS JÓZSEF, A sűrítő és a szintetikus jellegű nyelvi formák stílári értéke Gárdonyi nyelvében. = NytudÉrt. 83. sz. (1974). pp. 55—60.
5. Vö. ZSILKA TIBOR, A stílus hírértéke (1973). pp. 71—73.
6. Vö. SZABÓ ZOLTÁN, Szövegnyelvészet és stilisztikai elemzés. = Nyr. 106 (1982). p. 69.
7. Vö. SZABÓ ZOLTÁN, i. h. 69.
8. Ennek fontosságára több dolgozat is figyelmeztet. Így pl. KÁROLY SÁNDOR, A szóképzés grammatikai jellegéről, szuffixumfajtaik elkülönítéséről és a képzőproduktivitásról. = NyK. LXVII. (1965). pp. 273—289.; BERRÁR JOLÁN, Új szempontok és módszerek a szóképzés vizsgálatában. = Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből (1974). pp. 99—124.; NAGY FERENC, A lexikai szóképzés. = ÁltNyTan. VI. 329—357. stb.
9. A képzők morfoszemantikailag releváns jegyeit transzformációs analízissel, az egyes képzésekhez rendelhető szintaktikai és szemantikai viszonyokkal jellemeztem. Az így kapott szintagmákban a képzők már nemcsak ilyen vagy olyan funkciójú kötött morfémakként, hanem lexikalizált formában mint grammatikai jellegű szótári elemek szerepelnek, és lehetővé válik a műegészben betöltött szerepük elemzése.

10. Itt jegyzem meg, hogy bár az elemzést nem számítógépen végeztem, a mennyiségi felmérés számszerűségei a statisztikailag elfogadható határokon belül vannak.
11. Vö. BERRÁR JOLÁN, Új szempontok és módszerek a szóképzés vizsgálatában. = Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből (1974). pp. 114—118.
12. Vö. KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan (1970). p. 348.
13. Ez aligha meglepő, hiszen közsímet, hogy nyelvünknek átlagosan minden második szava tartalmaz szinkron szempontból könnyen elemezhető derivátort.
14. A meglévő képzőstatisztikák közül a legfontosabbak a következők: NEMES ZOLTÁN, A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája. = MNy. 28. (1932). pp. 30—36.; NAGY FERENC, Denominális képzőink gyakoriságáról. = MNy. 60. (1964). pp. 201—203.; uő., A képzőgyakoriság néhány jellemző vonása. = MNy. 63. (1967). pp. 331—345.; ZSILKA TIBOR, A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról. = NytudÉrt. 58. sz. (1967). pp. 580—586.; ZSILINSZKY ÉVA, Képzőgyakorisági vizsgálatok XVII. századi jogi szövegekben. = NytudÉrt. 104. (1980). pp. 781—786.
15. NEMES ZOLTÁN, A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája. = MNy. 28. (1932). p. 34.
16. Vö. ZSILKA TIBOR, A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról. = NytudÉrt. 58. sz. (1967). p. 583.
17. Vö. SZENDE TAMÁS, Szóstatisztikai vizsgálatok Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján. = Nyr. 92. (1968). pp. 296—297.
18. Ide kívánczik, hogy az összehasonlítás és az átlagszámítás „... a szövegminták méretkülönbségei miatt nem teljesen kifogástalan.” (SZENDE TAMÁS, Szóstatisztikai vizsgálatok Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján.: Nyr. 92. 298.)
19. Vö. J. NAGY MÁRIA, A főnév stílusalakító ereje Vajda János lírájában. = Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok (1984). p. 238.
20. Az első és a harmadik oszlop adatait én számítottam át (hogy közös nevezőre kerüljenek a szám-lálók).

HÄUFIGKEITSDATEN DER VERBSUFFIXE IN DER DICHTERISCHEN SPRACHE VON LÁSZLÓ NAGY

László Vass

Diese Mitteilung bildet einen Teil des die Wortbildung behandelnden Abschnittes einer umfassenden linguistisch-stilistischen Untersuchung. Sie hat die Aufgabe, die dichterische Sprache von László Nagy in der Relation der Verwendung der Suffixe zu bearbeiten bzw. einen Vergleich mit ähnlichen Untersuchungen zeitgenössischer Dichter zu ermöglichen.

ЧАСТОТНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ СУФФИКСОВ В ПОЭТИЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ ЛАСЛО НАДЯ

Ласло Ваш

Данная статья является отдельной главой другой, более крупной работы; в ней проводится лингво-стилистическое исследование вопросов словообразования. Автор ставит задачу — разработать систему употребления суффиксов в поэтическом языке Ласло Надя с целью сопоставления с аналогичными исследованиями языка поэтов современников.